

Петровић Драган ¹

КАВКАСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР

Извод: Кавказ представља највећи планински ланац у европском делу постсовјетског простора и приближно јужну границу савремене Русије. Простор обронака Кавказа, нарочито јужно од њега (Закавказје) насељава више народа различитог етничког порекла и религијског опредељења, који су током историје често били у сукобима око државности и територија. Распадом СССР и осамостаљивањем на простору Закавказја Грузије, Јерменије и Азербејџана нису превазиђени територијални проблеми и сецесије, од којих су најрадикалнији случајеви Абхазије, Јужне Осетије и Нагорног Карабаха. Краткотрајни рат на Закавказју августа 2008. у којем су интервенисале и руске трупе, као непосредни резултат је дао подвлачење *de facto* независности Абхазије и Јужне Осетије у односу на Грузију, што је за сада признала од великих сила Русија и *de jure*.

Кључне речи: Закавказје; геополитички чвор; Русија;

Abstract: Caucasus is the biggest mountain range in European part of post-soviet area and approximate south border of contemporary Russia. The area of Caucasian brows especially southward from there (Caucasia) settles many people of different ethnic origin and different religions which were in conflicts for territories and sovereignties during the history. Those territory problems and successions were not overcome by disintegration of USSR and emancipation of Georgia, Armenia and Azerbaijan, especially radically cases of Abkhazia, South Ossetia and Nagorno – Karabakh.

Short-term Caucasian war in August 2008 in which Russian troops intervened and, as a direct result gave underlined the “*de facto*” independence of Abkhazia and South Ossetia relative to Georgia, and Russia became the only state among the Great Powers which recognized them “*de jure*” too.

Key words: Caucasia; geopolitical knot, Russia;

Увод

Закавказје обухвата постсовјетски простор јужно од планине Кавказ где су крајем 1991. године образоване три независне државе, иначе дотле совјетске републике Грузија, Јерменија и Азербејџан. Целокупан простор северно од планинског венца Кавказ припада Русији, док је процес релативизације и довођења у питање *de jure* постојећих граница бив-

¹ Др Петровић Драган, научни сарадник Института за међународну политику, Београд

ших совјетских република, а данас независних држава, чланица ЗНД, на целом постсовјетском простору, највише одмакао управо у Закавказју, где су спорне међународно признате границе и Грузије и Азербејџана. У случају Грузије у питању су Абхазија и Јужна Осетија, а у случају Азербејџана реч је о Нагорном Карабаху. Нарочито је процес одвајања Абхазије и Јужне Осетије далеко одмакао. После августовских оружаних сукоба у којима су учествовале и грузијске и руске војне снаге, Абхазија и Јужна Осетија учвршћују своју независну позицију поразом грузијске армије Сакашвилијевог режима, а потом долази до признавања њихове независности и *de jure* од стране званичне Русије.

Када је реч о Нагорном Карабаху, у питању је тзв. замрзнути конфликт, односно ова област настањена већински етничким Јерменима је успела да у ратном сукобу почетком деведесетих стекне стварну независност у односу на Азербејџан. Свој статус *de facto* независности Нагорни Карабах је стекао уз помоћ Јерменије, али она није и *de jure* међународно призната.

Читаво Закавказје (у географском смислу – простор јужно од планинског венца Кавказ) у које спадају Грузија, Јерменија и Азербејџан на неки начин представља нестабилно подручје у постсовјетском периоду. Укупна територија Закавказја је око 170.000 км², што је за трећину мање него површина бивше СФР Југославије, а на овом простору живи око 15 милиона становника. Северни обронци Кавказа су пространији и они данас припадају Русији, њеном Јужном федералном округу и, поред већинског руског, ово подручје насељавају и бројне мањине, махом муслиманске вероисповести.

Овај простор је ранијих векова био поприште сучељавања ислама и хришћанства, где су Грузини и Јермени, али и Осетинци на северном Кавказу, припадајући хришћанском свету (православни), отворено помагали настојања царске Русије да овлада овим просторима. Насупрот томе, Азери (односно Азербејџанци) у Закавказју, те више малољудних народа на северној страни Кавказа (Чечени, Кабариди, Аварске етничке групе и др.), посматрали су Турску као своју културно-цивилизацијску одредницу. Како је Грузија постала саставни део царске Русије још крајем XVIII века, Грузини су управо у Русији видели своју домовину која ће им помоћи да опстану на ватрометинама јужног Кавказа. Русија се веома вешто користила и супротностима између Турске и туркофонских народа овог подручја, који су махом сунити, и, с друге стране, шиитског Ирана, наследника Персије. Историјски Грузини су били и савезници Јермена против Турака и туркофонских народа овог подручја (пре свега Азербејџанаца, али и Чечена).

Република Грузија

Налази се на подручју јужно од планинског венца Кавказ, односно на простору Закавказја, где заузима западни део области, све до црноморске обале. Она је незнатно већа територијално од Летоније или Литваније, наравно уколико рачунамо и даље у њен састав Абхазију и Јужну Осетију које не признају грузијску власт, већ готово деценију и по. Међутим после августовских ратних догађаја и пораза Сакашвилијевог покушаја војног освајања ове две отцепљене републике, те руског признавања њихове независности, све теже ће се Грузија моћи третирати у својим старим границама из совјетског периода. Грузија се са севера, веома дугачком границом ивичи са Русијом, на западу има излаз на Црно море, на југозападу се граничи са Турском, а на југоистоку са Јерменијом. Источна граница јој је веома кратка због облика територије који подсећа на троугао, тако да на тој страни има кратку границу са Азербејџаном. Област Абхазија са веома дугачком црноморском ривијером, на северном правцу ослања се географски на Русију. Јужна Осетија се за разлику од претежно низијске и приморске Абхазије налази у подножју Кавказа, и на северном правцу се граничи са Русијом.

Простор Грузије је имао појавне облике државотворности још у Старом веку у виду првобитне грузијске државе. Током Средњег века најзменично је потпадао под власт Византије, Арабљана, кратко и под Монголима, да би самостална грузијска држава опстала током развијеног и позног дела Средњег века, приближно од краја XII до средине XVI века, када потпада под власт Турака. Услед неколико етапа током XVIII и почетка XIX века, Грузија се уз помоћ царске Русије ослобађа турског ропства и улази у састав Русије Романових. Абхазија и Јужна Осетија су у оквиру совјетског периода имале аутономни статус у оквиру Грузије која је тада имала позицију совјетске републике. Јужна Осетија се ослања на своје сународнике из Северне Осетије која је аутономна република у саставу Русије. Осетинци су православни хришћани и чине интегративан елемент у оквиру Русије, а раније СССР, у односу на званичну Москву. Од победе Сакашвилија и «револуције ружа» у Грузији Русија у званичном Тбилисију има противника у међународним односима што не одговара традиционалним грузијско-руским односима који су вековима били пријатељски и савезнички. После августовског ратног сукоба, у којем су руске оружане снаге интервенисале приликом агресије грузинске армије на Јужну Осетију, односи званичне Москве и Тбилисија су на најнижој тачки у досадашњим руско-грузијским односима.

У унутрашњој политици Грузије, после преузимања власти почетком 2003, председник Сакашвили и његова владајућа странка, из године у

годину наилазе на све више проблема и јачање опозиције у земљи. Сакашвили је покушао, уз снажну подршку политике и естабилишмента САД, да заснује своју укупну политику на изграђивању ривалства и чак политичког сукоба са Русијом, уз замишљени подухват враћања Абхазије и Јужне Осетије под власт званичног Тбилисија, односно централних власти у Грузији. У том процесу постигнут је почетни успех, на тај начин што је такође привремено осамостаљена, аутономна република Аџарија (на граници са Турском) признала поново врховну власт Грузије. Међутим покушаји у односу на Абхазију и Јужну Осетију, нису дали практично никакве резултате. Овакав изостанак спољнополитичког успеха треба надовезати на рапидно погоршавања односа са Русијом, што је резултирало редуцирањем привредне и културне сарадње две земље на минимум, где је Грузија као несразмерно мања земља, претрпела објективну штету. Овоме треба додати и погоршавање општих суседских односа две земље, где је чак током 2007-2008. дошло до појединих пограничних инцидената, а у августу 2008. и до краткотрајног ратног сукоба. Овај краткотрајни војни сукоб инициран је од стране Сакашвилијевог режима нападом на Јужну Осетију, који се завршио муњевитом победом руске војске и потоњим признавањем од стране званичне Москве независности Јужне Осетије и Абхазије. Имајући у виду и шири међународни значај сукоба у Грузији и Закавказју који траје годинама, а своју кулминацију је имао упрво у виду августовског ратног сукоба 2008. обратићемо посебну пажњу на овај регион и заплет који у њему постоји. Тако ћемо у главним цртама извршити општи преглед најважнијих унутрашњополитичких и међународних догађаја у Грузији и Закавказију у периоду 2007-2008.

Руско-грузијски односи током 2007. и 2008. године

Током историје заједничке државе Руса и Грузина у оквиру царске Русије и СССР многи Грузини су заузимали веома високе позиције у држави. Један од најславнијих руских војсковођа, који су однеле укупну победу над Наполеоном, јесте и Багратион, по националности Грузин, а и још чувенији Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин такође је по националности Грузин. У последњој деценији постојања СССР, високе функције у државном врху је заузимао Едуард Шеварнадзе, који је потом и у независној Грузији, у постсовјетском периоду, обављао функцију шефа државе. Суштински конфликт на релацији између Грузије и Русије је приметан, али није тада и распламсан, уочи Другог светског рата, када је Стаљин извршио ревизију граница између тадашње две савезне републике, доделивши Абхазију и Јужну Осетију својим земљацима Грузинима. Абхазија

обухвата релативно малу површину, са изузетно широким излазом на Црно море (око половине укупног грузијског изласка на море), а Јужна Осетија је огромном већином настањена православним хришћанима Осетинцима, који су на тај начин политичко-територијално раздвојени у односу на своје бројније сународнике из остатка Осетије (данас Северна Осетија). С тог аспекта, Грузија нема ни историјско ни етничко право над наведеним територијама, осим што су у време СССР, дакле заједничке савезне државе, ови простори признавали Тбилиси као центар републике, али су и тада имали статус аутономне републике.

Међутим, при крају совјетског периода Грузини показују све већу жељу за независношћу. У њиховим границама, за разлику од већине других совјетских република, руска мањина није била бројна, она је овде износила мање од 10 одсто становништва и у протеклим годинама се у значајнијем делу иселила у Русију. Абхазија и Јужна Осетија, које су имале статус аутономне републике у оквиру Грузије (сем Русије, осталих 14 република бившег СССР су веома ретко имале аутономне републике у свом саставу), одмах по распаду СССР прогласиле су независност, а потом су и оружјем успели да је одбране од грузијских оружаних формација. По тада важећем уставу СССР Грузија, као и остале савезне републике, је имала право на самоопредељење до независности, али су то имале у случају сецесије Грузије и њене две аутономне републике Абхазија и Јужна Осетија. Оне су могле да се одреде да ли ће остати у саставу Грузије у случају њене независности или ће изаћи из ње. Сматра се да је највећи део напетости које су створене последњу деценију и по између званичних Тбилисија и Москве резултат чињенице да је Русија благонаклоно гледала на тежњу Абхаза (који иначе припадају различитим религијским групама, али су понајбројнији међу њима муслимани) и Јужних Осетинаца да задрже своју независност у односу на Тбилиси, с тиме да никада није јавно подржавала њихову плебисцитарну жељу да се прикључе Русији. Док је на челу Грузије био Шеварнадзе, односи између Москве и Тбилисија су били подношљиви, Грузија је и стални члан Заједнице независних држава, у којој Русија има доминантну улогу. Међутим, од револуционарне промене власти, која је на чело земље почетком 2003. године довела младог Михајл Сакашвилија, ти односи су се рапидно погоршали. Наиме, Сакашвили је већ на почетку свог председничког мандата повратио сувереност Грузије над јужном облашћу Аџаријом, која је такође у бившем СССР имала, изван аутономни статус, и где углавном живи муслиманско становништво грузинског националног порекла. Охрабрени тим успехом, који је признала и Турска (Аџарија се граничи с Турском, за разлику од Абхазије и Јужне Осетије, које се географски, али и економски, културно и саобраћајно, ослањају на суседну Русију), Сакашвили је

још агилније кренуо у процес "реинтеграције" Абхазије и Јужне Осетије у државно-правни оквир Грузије. Од тада односи између Грузије и Русије се све више кваре и додатно затежу.

Сакашвили се све више ослања на финансијску помоћ САД, иако је у међународним односима последњих година задржао веома противречан однос према Русији. С једне стране, Грузија је остала члан ЗНД све до данашњих дана, а с друге стране, посебно је била агилна у регионалном савезу ГУАМ, који је уперен против интереса Русије. Допринос настанку парадокса да тај регионални савез поприми ривалски однос према Русији, поред Грузије и Сакашвилија, дала је Украјина после наранџасте револуције. Наиме, по важећем уставу Украјине, који је иначе модификован од 1. јануара 2006. године када та република прешла са председничко-парламентарног на парламентарно-председнички политички систем, дакле са премоћу функције премијера у односу на председника републике, заправо председник Јушченко има и даље право одређивања два министра – министра спољних послова и одбране, а остале контролише влада на челу с премијером. Отуда је тандем Сакашвили – Јушченко остварио живу сарадњу, пре свега у оквиру ГУАМ, и поред чињенице да су тадашњи премијер Украјине, Јанукович, и влада били противни таквом ставу, а премијер представљао земљу у иностранству. Отуда је формално учествовање Украјине у ГУАМ било толерисано од стране премијера Јануковича, који је, с друге стране, заузео чеврст став по питању даље партиципације Украјине у оквиру ЗНД и Заједничког економског простора ЕТ, а и у одбијању да се приступи НАТО. То је био резултат украјинског двовлашћа у оквиру кохабитације влада – председник републике, али и јасне поларизације земље на два културно-политичка блока – северозапад и југоисток земље. У протеклој години кад је премијер била Јулија Тимошенко није дошло до битне измене претходног поретка, с тиме да је после распуштања украјинског парламента септембра 2008. године дошло до заказивања нових парламентарних избора за децембар. Новина је у томе да је и Јулија Тимошенко извршила изванредан политички отклон у односу на Јушченкову проамеричку политику својом неспремношћу да форсира пријем земље у НАТО и осуди руске акције на Закавказју, чиме се нешто приближила проруском политичком блоку у земљи.

Грузија је 2006. потписала споразум са НАТО о коришћењу грузијске територије за потребе алијансе, када су у питању њене акције у Авганистану. Руководство Грузије очекује пријем у НАТО у следеће три године, иако на том путу постоји низ препрека. Прво, Грузија финансијски стоји изузетно лоше, те веома тешко може доћи до средстава за куповину неопходне опреме по НАТО стандардима. Друго, велики проблем представља чињеница да не контролише територију Абхазије и Јужне Осетије,

што спречава већину садашњих чланица НАТО да је прихвате као новог члана, укључујући и статутом регулисане стандарде ове алијансе за пријем нових чланица. Треће, војска Грузије је у релативно лошем стању, и бројчано и по питању опремљености, а и по различитим показатељима способности. Између осталог, она практично није била у стању, током последњих 15 година од добијања самосталности, да у низу покушаја скрши отпор далеко малобројнијих војних контингента Абхаза и Јужноосетинаца (истина, како становништво тих области компактно подржава независност од Тбилисија, то је веома тешко и бројнијом армијом скршити отпор њихових војски, које тамошњи народ подржава). Истина у протеклих годину дана дошло је до великих финансијских улагања у грузијску армију, чиме је она битно побољшала своју ефикасност и бројно стање. Четврто, на територији Грузије су се све до почетка 2008. налазиле две руске војне базе, које, по споразуму који имају с властима Грузије, треба да их напусте до 1. јануара 2009. године. И најзад, и додатни важан фактор, јесте у спознаји да је читав простор Закавказја бременит проблемима и сукобима, од којих је врло значајан онај између Јерменије и Азербејџана. С друге стране, присуство САД на овом простору, на којем оне никада до сада нису биле директно присутне, донео би званичном Вашингтону, између осталог, и могућност да директније утиче на читав шири регион око Кавказа. Такође, да се и са северозападне стране додатно приближи Ирану (управо је тај северозападни део Ирана настањен Азербејџанцима као најкомпактнијом мањином у овој средњоисточној држави).

Током лета 2008. године, дошло је до појачаних инцидената на границама Грузије са Јужном Осетијом и Абхазијом. Ово додатно компликовање ситуације би могло да буде резултат политичких одлука грузијског руководства на челу са Сакашвилијем, да покуша низом оружаних акција нижег интензитета да оствари одређени притисак на отцепљене републике Абхазију и Јужну Осетију. На линијама разграничења између отцепљених република и Грузије су се налазиле мешовите оружане снаге Заједнице независних држава чији је и Грузија била члан. Овај мировни контингент је састављен од руских снага, потом снага Грузије, а у случају Јужне Осетије и снага Северне Осетије (дакле опет Русије), и то у контингентима од по 500 војника или око 1500 укупно, и он је по постигнутом споразуму из 1993. године, одржавао мир на споменутом турском подручју, без уочљивих напетости, готово 15 година у континуитету.

У првој половини 2008. године, када је уочено нешто више напетости у региону, мировне снаге у том подручју су успевале да углавном ефикасно делују и предупреду даље сукобе и да раздвоје завађене стране. Грузијске снаге су успеле да у периоду мај-јуни напрепад уђу и освоје нека мања гранична подручја у југоисточном, континенталном делу Абхазије,

све до Кодорског кланца. У Абхазији је долазило и даље током јула до повремених експлозија и провокација на позицијама разграничења, да би прави заплет ипак уследио према Јужној Осетији, где су учестале праве чарке и мањи сукоби. Грузинска војска је добила током 2008. године директан државни буџет од чак милијарду \$, што је за сиромашну привреду ове земље велика сума, потом велике ефикасности америчког и другог наоружања НАТО порекла, као и више стотина војних инструктора из САД. Врхунац је била војна вежба почетком августа у којој је учествовало и око 1000 америчких војника и инструктора који су се потом повукли у САД, сем њих око 150 који су остали и даље у Грузији. Грузијска армија је порасла са близу 32 000 чланова, на око 37 000 почетком августа. Посета државног секретара САД Кондолизе Рајс Грузији такође почетком августа, дала је одређену политичку подршку Сакашвилијевом режиму, који је постајао све агресивнији у наступу према Јужној Осетији и Абхазији. Током 7 и 8 августа долази до правих оружаних напада грузијске војске на Јужну Осетију. Незгода Јужноосетинаца са географског аспекта је била у томе, што се ради о планинској земљи, која једино на самом југу, дакле према граници са Грузијом, има нешто низије и побрђа где су и сконцентрисана највећа насеља, укључујући и престоницу Цхинвали. Јужна Осетија је иначе слабо насељена, после више година исељавања становништва, узрокованом напетом политичком ситуацијом са Грузијом и slabим развојем привреде. Тако је до августовских догађаја у њој преостало још само око 80 000 становника, а готово толико се иселило последњих пар деценија. Грузијска војска је наступила веома радикално и нагло покушавши продор преко мировних одреда руско-североосетинских (грузински мировњаци су се нагло повукли) који су од њих били далеко малобројнији. И поред тога, мировни контингент, нарочито руске војске је дао жесток отпор и није се повукао са својих позиција у јужном делу Цхинвалија сво време сукоба, претрпевши жестоке губитке. Током 8 августа су грузијски контингенти војске, уз жестоку подршку артиљерије и ракетних бацача, оклопним и пешадијским снагама продрли у главни град Јужне Осетије при томе масакрирајући цивилно становништво. За само два дана тешких сукоба од 8 до 10 августа убијено је више од 2000 Јужноосетинаца - људи, жена и деце.

Руска дипломатија је сазвала састанак Савета безбедности у ОУН, покушавајући на овај начин да помогне у решавању сукоба, али до тога није дошло, односно велике силе се нису усагласиле по начину реаговања на овај проблем. Грузијске снаге су фактички већ током поподнева 8 августа држале највећи део територије Јужне Осетије у свом поседу, укључујући и већи део главног града. У вечерњим часовима 8 августа руска војска из састава 58 армије (сектор северног Кавказа) прелази границу и улази у Јужну Осетију, да би већ у касним вечерњим часовима у жестоком суко-

бима одбила, а потом тешко поразила грузијску војску у овој земљи. Током 9 августа покренуте су прво мање, а потом и веће акције на југу Абхазије, од стране абхаске стране према Кодорском кланцу, будући да су Абхази тражили повлачење грузијских снага са сваке стопе територије своје земље. Улазак руских копнених снага у Абхазију које су на тај начин вишеструко ојачале тамошњи руски мировни контингент, унео је додатну сигурност абхаској војсци и становништву у сучељавању са грузијским војним снагама. У исто време руска армија је појачала серију напада авијације по свим важнијим војним базама у Грузији, што је праћено уласком црноморске флоте у абхаске луке, пре свега престоницу Сухуми.

Грузијска армија је коначно доживела тоталан пораз и затражила је примирје које је уз помоћ међународне заједнице и успостављено. На територији Абхазије и Јужне Осетије није више било грузинских снага, а руска армија се следећих месеци повукла са територије Грузије. У складу са уговорима мира руске снаге су остале у мировној улози на абхаској и јужносетинској територији. Русија је крајем августа признала и де јуре независност Јужне Осетије и Абхазије, док је Грузија прогласила свој излазак из Заједнице независних држава. Грузија не прихвата губитак Јужне Осетије и Абхазије из свог територијално састава, а њено политичко руководство остаје при жељи да уђе у НАТО.

Јерменија

Не граничи се директно са Русијом пошто се између ове две државе простире источна Грузија и западни Азербејџан. У ваздушној линији раздаљина између две најближе тачке Русије и Јерменије је испод 100 км. Јерменија се налази на висинском платоу, на релативно изолованом саобраћајном положају, али стратешки веома важном, имајући у виду да се одакле има преглед дела Блиског и Средњег Истока. У исто време Јерменија географски затвара физички додир Турске са Азербејџаном као и другим туркофонским народима северног Кавказа који се налазе на тлу јужне Русије. У исто време на супротној обали Каспијског мора у средњој Азији се налазе туркофонски муслимански народи који су верски и етнички слични Турцима – Туркмени, Узбеци, Киргизи и Казаси. Јермени попут Грузина и Осетинаца спадају у традиционалне савезнике Русије у широј области Кавказа. За разлику од Грузина у протеклих неколико година, Јермени су и даље стратешки савезници са Русијом. Проблем Нагорног Карабаха је нуклеус конфликта интереса Јермена и Азербејџанаца на том простору. Јермени са Турцима имају вишевековни сукоб који је кулминирао геноцидом над Јерменима који су починили Турци крајем XIX и почетком XX века. Јермени имају традиционалне везе са Курдима (предпоставља се и

крвне везе), па могу бити веома битна карика у коалицији која би обуздавала неотоманске турске пројекције у будућности. Јерменија је мала република (30 000 км² и свега око 3,5 милиона становника) са скромном привредом и ресурсним могућностима. Изузетак су само неке егзотичне супторпске културе које успевају на њеном тлу и за које би тржишта ЕУ и постсовјетског простора могло да буде заинтересовано. Русија је заинтересована за Јерменију из пре свега политичких разлога, а Јерменија од Русије и те како може да очекује и економски и политички добитак. Истина и кроз малу територију Јерменије пролази крак нафтовода и гасовода, што може да буде хипотетички значајно за Русију у случају да се ослони на стратешку сарадњу са јерменским јужним суседом Ираном. Овоме треба додати и реалан утицај бројне јерменске емиграције широм света, а нарочито у САД и земљама Новог Света. Најзад захваљујући стратешком савезништву са Јерменијом на дуже стазе, Русија може очекивати одређени притисак и на Грузију па и на Азербејџан по питању даљих политичких опција те две закавказке државе. Земље ЕУ, могу бити заинтересоване за Јерменију, пре свега из разлога настојања Брисела, да се на простору Закавказја избегне продубљивање сукоба интереса Русије и САД. Традиционално Француска, земља са бројном јерменском дијаспором, има покровитељски однос према Јерменима и поставља питање турске одговорности почињеног геноцида крајем XIX и почетком XX века. САД у својој политици према Блсику истоку и Закавказју, воде рачуна и о Јерменији, мада су свесни да у њој немају савезника.

Историјски, Јерменија је постојала као држава још у Античко доба, када је ушла и у састав земаља царства Александра Македонског, а потом и у Римско царство. Појам Јерменије, све до XX века, је био знатно шири, и он је претежно обухватао део данашње североисточне Турске, као и данашњу Јерменију. Простор Јерменије у саставу данашње Турске је износио и преко 200 000 км кв, док је садашња Јерменија пространа свега око 30 000 км кв. Највећи део тако дефинисане историјске Јерменије, је дуго припадао Византији, да би око XI века ушао делом у посед Турака, док је приморски део остао у саставу Византије све до 1461. године (од 1204. као Трапезунтско царство, али византијска држава). Територија данашње државе Јерменије, која је нешто североисточно од наведених простора, је значајним делом овог периода била у саставу државе Грузије. Током XVI века, Турци Османлије су заузели простор данашње републике Јерменије. Јерменска национална идеја опстаје и под Османлијама, тежећи ослобођењу од Турака и прикључењу царској Русији. Јерменска хришћанска православна црква је представљала у тим вековима под Турцима, подршку опстанку националном идентитету Јермена. Значајан део Јермена је током више векова проведених под Турци-

ма променио веру и пришао исламу, одакле потичу делом и данашњи Курди. Верска блискост са Русима и политички и ратни напори царске Русије да потисне Османлије, поспешили су ослободилачке покрете међу Јерменима. Крајем XVIII и почетком XIX века Русија успева да овлада просторима данашње републике Јерменије, а захваљујући и припајању Грузије, долази у непосредан географски додир са простором, Трапезунта, језера Ван и другим крајевима данашње североисточне Турске, који су тада још увек већински били насељени Јерменима. Крајем XIX и почетком XX века, међу Јерменима у Турској долази до ширих модернизацијских покрета, развоја модерне националне идеје и националноослободилачких пројеката, који су били повезани са деловањем дела јерменског народа у Русији. Управо се припајањем Русији гледала могућност помоћи у уједињењу и ослобођењу свих Јермена од Турака, као тадашња фаза у националном свејерменском пројекту.

Међутим, турске власти су још од краја XIX века организовано спроводиле геноцидне подухвате према незаштићеном јерменском становништву у Турској. Територијални губици које је Турска доживела у Европи, одакле је избачена закључно са Првим балканским ратом, као и низ других узмицања и губитака, условили су најреакционарније кругове у Турској да предузимају екстремна решења у виду покушаја егзекуције вишемилионског јерменског народа у Турској почетком XX века. Ти напори су кулминирали у Првом светском рату, будући да се јерменски народ и у Русији и у Турској приклонио силама Антанте и у свом ослобођењу и сједињењу са Русијом видео шансу за националну еманципацију, а имајући у виду геноцидне намере Турака и шансу за езистенцијални опстанак. Током ратних операција у првим годинама рата, руска војска успева да продре дубље у Турску територију управо у граничним областима њеног североистока претежно настањеним Јерменима. Турци на осталом широком простору насељеном Јерменима врше расељавање становништва, погроме и чак геноцидне акције, које су током 1917. прерасле у организован и бруталан геноцид великих размера, организован и спроведен од саме турске државе. Посебно незгодан моменат за Јермене у Турској је наступио током 1917. и почетком 1918. године када је руска војска услед унутрашњих немира почела да попушта и да се повлачи широм фронта према Централним силама, а у мањој мери то се одrazilо и на фронт према Турској.

По резултатима мировног уговора у Севру склопљеним августа 1920. године, формирана је независна држава Јерменија која обухвата највећи део традиционалног јерменског националног територија у Турској, укључујући и језеро Ван, широки излаз на црноморско приморје са луком Трапезунт. Ова независна јерменска држава која је обухватала и

етничку групу Понтијских Грка, који су били солидарни са овом идејом, је фактички постојала још од краја рата 1918. године. Међутим доведши на власт Кемал Мустафу, нова турска скупштина и влада покреће рат против Грчке која је Версајским мировним уговором у Севру поред територијалних проширења све до предграђа Цариграда, добила и луку Смирну са делом територије Анадолије. После две и по године ратних дејстава турска војска је одбацила Грке из Мале Азије и принудила их на примирје којим је Турска повратила готово у потпуности своје границе на западу из 1914. године. У исто време не само да је на истоку окупирана и уништена независна држава Јерменија и на тај начин прихваћен резултат геноцида над Јерменима, него је на основу споразума Лењинове власти у совјетској Русији са Турском призната корекција границе на штету јерменског народа који је живео у Русији (СССР). Тако је уступљен град Карс, са ширим подручјем као и неке друге покрајине, па је преостали део Јерменије у оквиру СССР износио свега 30 000 км кв. На овом простору је формирана република Јерменија у оквиру СССР, која чак и у односу на републику Азербејџан бива оштећена не обухватањем округа Нагорни Карабах. Јерменски народ у свету, се због страшног претрпљеног геноцида у Турској фактички свео на Јермене у СССР, као и бројну јерменску дијаспору на Западу. У оквиру СССР, Јермени су преваходно живели у Јерменској републици, потом у провинцији Нагорни Карабах у Азербејџану, те у оквиру исељеничких популација у Русији, совјетској средњој Азији, као и у извесним енклавама Грузије и приморја Украјине. За време Другог светског рата, Јерменија се није нашла на удару линије фронта фашистичке агресије, пошто су Немци успели да продру само до северних обронака Кавказа.

У периоду после Другог светског рата, Јерменија је уз све мане совјетског социјалистичког пројекта успела да достигне изванредан степен модернизације и напретка. У периоду Перестројке буде се између осталог совјетски национализми, што се посебно манифестује обновом већих етничких сукоба између Јермена и Азербејџанаца, највише везано за Нагорни Карабах. Разоран земљотрес који је погодио део Јерменије 1989. године однео је преко 30 000 живота, већи број повређених и велику материјалну штету. У време последњих година постојања СССР, а потом и почетком деведесетих када се формира ЗНД и између осталог и независна јерменска држава, распламсава се сукоб око Нагорног Карабаха. После тешких сукоба ова провинција успева да извојује *de facto* независност у односу на Азербејџан, али та независност није и *de jure* међународно призната. До данашњих дана то остаје један од замрзнутих конфликата на постсовјетском простору.

Азербејџан

Подручје је било обухваћено разним државним организацијама током Старог века, рачунајући краткорочно и Римско царство. Истина, ово подручје је тада називано ширим појмом Јерменије. У раном Средњем веку ове просторе обухвата Персија да би у другој половини VII века било освојено од Арабљана. Северно од Кавказа су се настанили Хазари, док су Грузини и нарочито Јермени насељавали знатно шира подручја од оних које данас обухватају. Турска племена су током развијеног дела Средњег века, заузимала низ блискоисточних подручја, пре свега Малу Азију, али су се насељавала и на подручју данашњег Азербејџана. Монголска освајања у XIII веку обухватају и Азербејџан. Ирански део монголског царства прима ислам, што ове крајеве временом еманципује од централне монголске власти која све више слаби. Најзад, Турци Османлије освајају и азербејџанске просторе у XVI веку, да би они у време владавине Петра Великог почели да подпадају под утицај Русије. Истина то је био етапни процес, па је тако у овом периоду (почетак XVIII века) само најсевернији (континентални) део ушао у састав руске државе. Почетком XIX века долази до убрзаног заузимања преосталих делова Азербејџана од стране Русије. То је остварено серијом сукоба са Турском и Персијом закључно са 1813. и заокружено после краће, али за Русе победоносне рата са Персијом 1830. године. Овај простор је дакле представљао периферију руског царства на јужном правцу, према Блиском истоку. Истина северни Иран је краткотрајно потпао под зону утицаја Русије па су у њега ушле руске трупе почетком XX века, сходно тада постигнутом британско-руском споразуму о разграничењу зона интереса на Средњем истоку. Током Првог светског рата ово је у руском царству биле провинција географски блиска линији фронта са Турском коју су представљале области Грузије и Јерменије. У време Октобарске револуције земље Закавказја, Грузија и Јерменија проглашавају независност од Русије 1918. године, да би после тога прихватиле да уђу у СССР. Формирана је Закавказка република у коју су ушле Грузија, Јерменија и Азербејџан, али су потом од ње формиране три засебне републике 1922. године. Један од главних разлога што су Азербејџан, Грузија и Јерменија формиране као засебне републике, је тај да су ови народи, а ту се првенствено мисли на однос Азербејџанаца и Јермена, имали веома лоше међунационалне односе. Наиме, Јермени су у Првом светском рату у Турској доживели стравичан геноцид, који је утицао да је и њихов однос са Азербејџанцима као туркофонским народом, био веома лош. Осим тога и приликом територијалног разграничавања, СССР је Ататурковој Турској уступио област Карса која је била претежно насељена Јерменима, а званична Анкара је избегла оснивање

независне или макар аутономне Јерменије на свом делу територије око језера Ван и Трапезунта што је иначе било предвиђено мировним уговором у Севру, чему је коначни епилог, практично укидање јерменског трага у Турској. Овоме треба додати да је Азербејџану припала област Нагорног Карабаха већински настањена Јерменима, а да је енклава Нахичеван (без територијалног додира са Азербејџаном) припала Азербејџану, а не Јерменији која га превасходно географски окружује. У Другом светском рату, територија Азербејџана, је била ван непосредних ратних дејстава, иако су Немци у једном тренутку доспели на врх и самог Кавказа (било је то 1942. са северозападне стране, близу саме Грузије), али су потом одбијени и протерани ка северу. После Другог светског рата, Азербејџан се успешно привредно и културно развијао, у чему је значајну улогу представљала експлоатација нафте, чему треба додати и интензивну пољопривреду суптропских култура, као и сточарство. Посебан значај у привредно-културном смислу, баш као и пре тога у царској Русији, имала је популација етничких Руса у Азербејџану која је представљала око 10 % укупног становништва земље. То су махом били високо образовани људи, стручњаци и чиновници. У Азербејџану је живео и приближно толики удео Јермена, али су они масовно протеривани (сем компактне области Нагорног Карабаха где су чинили огромну већину) крајем осамдесетих година у време серије етничких сукоба између два народа. Као резултат тога је етнички хомоген Азербејџан почетком деведесетих са тек неколико процената рускојезичког становништва које је преостало да живи практично само у највећим градовима и јерменска компактна групација у Нагорном Карабаху. Управо је у овој области дошло до побуне против азербејџанске власти која је резултирала необјављеним ратом између Јерменије и Азербејџана. Епилог је био, *de facto* независност Нагорног Карабаха од Азербејџана, уз прећутан и крхак мир у региону. Азербејџаном је дуго владао стари комунистички кадар Алиев, који је ту власт задржао све до средине 2000-их, када је председничке изборе добио његов син. У унутрашњој политици Азербејџан има један аутократски режим, али и прилично развијену економију, највише захваљујући експлоатацији преосталих (сад већ готово исцрпљених) резерви нафте. Нафта је у царској Русији и СССР почела да се експлоатише управо у овом региону, па су њене преостале резерве, после више од једног века експлоатације, у Азербејџану веома мале и сведе се практично на обални шелф Каспијског мора. У спољној политици Азербејџан се готово подједнако ослања на Запад и на Русију, а уз то је ревностан члан Заједнице независних држава, али и члан регионалне организације ГУАМ.

Азербејџанска нафта је доста допринела томе да ова република током XX века направи крупне кораке изласка из вишевековне оријентал-

не заосталости. На тај начин се Азербејџан сасвим приближио привредно суседној Грузији која је традиционално била на вишем ступњу економско-културног нивоа, највише због историјских чинилаца, али и повољног географског положаја. Азербејџанци су туркофонског порекла и муслиманске вероисповести који се налазе у незгодном геополитичком положају између Русије на северу, Грузије и Јерменије на западу и Ирана на југу. Иран је традиционални противник Азербејџанаца и он по тој линији има добре односе са Русијом. Азербејџан се не граничи директно ни са Турском ни са туркофонским државама средње Азије. За Азербејџан важну категорију представља излаз на Каспијско море (језеро), повољна суптропска (модификована) клима и постојање пространих равница у источном делу земље. Велики проблем за Азербејџанце је сепарација Нагорног Карабаха насељеног Јерменима као и азерска енклава Нахичеван са којом не постоји територијални коридор преко јерменске територије. Азербејџанци насељавају већински крајњи северозапад Ирана тако да они живе већински на обе обале реке Аракса – и у Азербејџану и у суседној провинцији Ирана. Иако је Русија савезник са Јерменима, а има стратешки интерес са Ираном постоји могућност да и са Азербејџанцима у будућности нађе пут за добру сарадњу и повољне односе. Суседне руске провинције Дагестан и Чеченија су настањене већински туркофонским народима и у руском интересу није сувишно затезање односа са званичним Бакуом. Што се тиче привредне сарадње могућности Азербејџана нису превелике, мада ова земља има развијену нафтну индустрију, пољопривреду егзотичних климатских производа (слично Грузији и Јерменији) и транзитну позицију према Ирану и Русији. Изградњом новог ценовода од обала Каспија према грузијској луци Поти као и захваљујући оним изграђеним још из совјетског периода, Азербејџан има и транзитну улогу за енергенте у региону.

Закључак

Простор Закавказја, који обухвата данас три независне државе, а до 1992. бивше совјетске савезне републике - Грузију, Јерменију и Азербејџан, представља у просторно-географском смислу тек око 0,65 % некадашњег СССР. У привредном смислу ово је слабије развијена област, која ипак захваљујући изласку на Црно и Каспијско море, те суптропским културама и благој клими, има своје упориште на тржишту Русије, Украјине и других земаља постсовјетског простора, од извоза агрума и других прехранбених артикала, преко развијеног туризма и транзита. Овоме треба додати да Азербејџан има још увек извесне резерве нафте, док су остали природни ресурси руда и енергената углавном сиромашни. Невелики простор Закавказја је током историје био поприште многих сукоба и надме-

тања великих сила. Сами народи Закавказја припадају древним културама са богатом историјом, што се нарочито односи на Грузине и Јермене. Закавказје је историјски (а и данас) поље укрштања утицаја више религија, а нарочито православног хришћанства и ислама, док је у оквиру самог ислама изражена подела на суните и шите. Током Новог века, овај простор је потпао под власт царске Русије, а затим био у саставу СССР. У постсовјетском периоду, све три земље остају у оквиру Заједнице независних држава, иако имају више жаришта кризе на свом тлу, што је посебно изражено у одвајању *de facto* Јужне Осетије и Абхазије од Грузије, те спора између Азербејџана и Јерменије због провинције Нагорни Карабах.

Све до лета 2008. ово су били тзв. «замрзнути конфликти», пошто су све три области стекле *de facto* независност која међутим није била и међународно призната. После оружаних сукоба августа месеца и пораза грузинских оружаних снага у покушају «реинтеграције» Абхазије и Јужне Осетије под директну власт званичног Тбилисија, ове две земље су и *de jure* признате као независне од стране Русије. Са друге стране остале државе света се још не изјашњавају позитивно у прилог признавања и *de jure* њихове независности. САД су и даље савезници Сакашвилијевог режима и постоји основа да би Грузија могла чак да буде примљена и у НАТО. На тај начин напетости и противречности интереса великих сила на простору Закавказја и даље остају.

Литература

- Руская Академия наук, Институт этнологии, Кавказ в геополитическом измерении, Москва, 2000;
- Baylis, John, and Steve Smith, eds, *The Globaliyation of World Politics*, 2 ed, New York: Oxford University Press, 2002;
- Бжежински Збигњев, Велика шаховска табла, ЦИД, Подгорица, 1998;
- Britannica Atlas, *Encyclopedeia Britanica*, London, 1996;
- Грчић Мирко, Политичка географија, Географски факултет, Београд, 2000;
- Данилов А. А, *История России*, Издателский дом «Новый учебник», Москва 2002;
- Diercke weltatlas, Georg westermann verlag, Braunschweig, 1997;
- Демографический энциклопедический словарь, Советская энциклопедия, Москва 1985;
- Дугин Александар, Основи геополитике, књига 1, Геополитичка будућност Русије, Екопрес, Зрењанин, 2004;
- Дугин Александр, Геополитика постмодерна, времена новых империй очерки геополитики XXI века, издательство Амфора, Санкт-Петербург, 2007;

- Кегли Чарлс В., Виткоф Јр и Јуцин Р., Светска политика, Тренд и трансформација, Центар за студије ЈЕ, ФПН и Дипломатска академија, Београд 2004;
- Monbrial de Thierry, Quense ans qui boulevarserent le monde, Dunod, Paris, 2003;
- Население СССР 1988, Статистический ежегодни, государственный комитет СССР по статистике, Издательский центр «Финансы и статистика», Москва 1988;
- Општа енциклопедија «Larousse», Том III, Историја, Београд 1973
- Петровић Драган, Русија на почетку XXI века - геополитичка анализа, Прометеј Нови Сад и Институт за политичке студије у Београду, Нови Сад 2007;
- Петровић Драган, Савремени свет 2006-2008, спољнополитички огледи и анализе, Нова српска политичка мисао, Београд, 2008;
- Петровић Драган, Геополитика постсовјетског простора, Прометеј Нови Сад и Институт за међународну политику и привреду Београд, Нови Сад, 2008.
- Рамоне Игнацио, Геополитика хаоса, 1998,
- Seller Andre et Seller Jean, Atlas des peuples d'Orient, Moyuen-Orient, Caucase, Asie-centrale, Cartographie de Année Le Fur, Collectio «Atlas des peuples», Paris, 2002;
- Carrere Hélène D'encausse, La gloire des nations – ou la fin de l'Empire Sovietique, Fayard – Mosque, 1990;
- Complete history of the world, sixth edition, the Times, Mapping history, London, 2004;
- Werth Nicolas, Histoire de l union Sovietique, Presses universitaires de France, Paris, 1990;
- Артём Володин «Региональная безопасность», Безопасность Евразии, октябрь – декабрь, Москва, стр. 42 – 56.
- Грчић Мирко, »Геополитичке промене на територији бившег СССР-а«, Глобус број 20, Београд 1995., стр. 5-16;
- Паолини Маргерита «НАТО пакт на Истоку» у «Русија у игри», Лимес плус, Хеспериа, 1, 2005, стр. 143 – 160;
- Петровић Драган «Утицај територијално-административне реорганизације Русије, на регионалне и глобалне односе», Српске органске студије, часопис за филозофију, бр 1- 2 за 2003, стр. 150 -180;
- Петровић Драган, «Кавказ», стр. 61-67, Земља и људи, популарно научни зборник, Српско географско друштво, свеска 52, годишњак за 2002. Београд, 2003;
- Тренин Дмитрий, «Южный вектор», Международная Жизнь, бр. 5 за 2005, Москва, стр. 96-108;

Petrović Dragan

KAVKAZ GEOPOLITHIC ISSUE

Summary

Caucasian area today includes three independent states which all until 1992 were Federal former Soviet republics - Georgia, Azerbaijan and Armenia, is in the geographical sense of space only about 0.65% of former USSR. In economic terms this is a less developed area, however, thanks to the participation in the Black and Caspian Sea, and subtropical cultures and mild climate, has a foothold in the market of Russia, Ukraine and other countries of post-Soviet space, export citrus fruit and other food items, developed through tourism and transit. Here should be added that Azerbaijan still has some reserves of oil, while with other natural resources, like ore and energy, mostly poor. Caucasian space during the history was the place of many conflicts and competition of Great Powers. Caucasian people by themselves belong to ancient cultures with a rich history, which particularly affects Georgians and Armenians. Caucasia is historically (and currently) crossing of the influence of religions, especially Orthodox Christianity and Islam, where Islam is significantly divided at Sunni Islam and Shia Islam. During the new century, this area came under the rule of imperial Russia, and thereafter it was part of the USSR. In post-Soviet period all three countries remain in the Commonwealth of Independent States (CIS), although they have more sources of crisis in the territory, which is especially pronounced in the "de facto" separation of the South Ossetia and Abkhazia from Georgia, and the dispute between Azerbaijan and Armenia for the province Nagorno-Karabakh.

Until summer 2008 these were so-called "Frozen conflicts", as all three areas acquired independence "de facto", which however was not internationally recognized as well. After month of armed conflict in August and defeat of the Georgian armed forces in their attempt of "reintegration" of Abkhazia and South Ossetia under the direct authority of official Tbilisi, these two countries were finally "de jure" recognized as an independent by Russia. On the other hand, other countries in the world have not yet declared in favor of a positive and "de jure" recognition of their independence. USA is still allies of Sakashvily's regime and there is a thought that Georgia could even be received in NATO. In that way, tensions and contradictions of interests of Great Powers in the Caucasian area remain.